

مجموعه گزارشات رصد شاخص های کلان سلامت جمهوری اسلامی ایران

شماره ۱۵۰

سرمايه اجتماعي

ACADEMY OF MEDICAL
SCIENCES ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN

مقدمه و تعاریف

امروزه، در کنار سرمایه های اقتصادی، فرهنگی و نمادین، سرمایه دیگری به نام سرمایه اجتماعی^۱ مطرح است. این مفهوم به پیوندها و ارتباطات میان اعضای یک شبکه به عنوان منبع با ارزش اشاره دارد که با خلق هنجارها و اعتماد متقابل موجب تحقق اهداف اعضا می شود (۱). سرمایه اجتماعی، راهی برای نیل به موفقیت و اصل محوری برای دستیابی به توسعه قلمداد می شود. سرمایه اجتماعی مفهومی فرار رشته ای بین علوم انسانی است که به نقش نیروهای اجتماعی در توسعه جوامع می پردازد و اقتصاد دانان و جامعه شناسان در بررسی های اقتصادی و اجتماعی جوامع توسعه یافته به این مفهوم توجه دارند. این رویکرد، نشان دهنده اهمیت و تاثیر جایگاه ساختارها و روابط اجتماعی بر متغیرهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جوامع می باشد (۲). مطالعه روند رشد و توسعه کشورها بیانگر این واقعیت است که تنها در صورت بهره گیری مناسب از سرمایه اجتماعی، سایر سرمایه های می توانند سبب رشد و توسعه یک جامعه شوند (۳).

مفهوم سرمایه اجتماعی در برگیرنده مفاهیمی همچون اعتماد، انسجام اجتماعی، بخشش و روحیه داوطلبی، مشارکت و رهبری مدنی، توانایی برقراری روابط اجتماعی غیررسمی، رعایت هنجارها، مشارکت اجتماعی و همکاری و همیاری میان اعضای یک گروه یا یک جامعه است. این موضوع باعث تسهیل کارایی جامعه و کنش های اجتماعی می شود، به طوری که در مواقع بحرانی می توان از سرمایه اجتماعی به عنوان اصلی ترین منبع حل مشکلات و اصلاح فرآیندهای موجود سود برد (۴).

مفهوم سرمایه اجتماعی در برگیرنده مفاهیمی همچون اعتماد، انسجام اجتماعی، بخشش و روحیه داوطلبی، مشارکت و رهبری مدنی، توانایی برقراری روابط اجتماعی غیررسمی، رعایت هنجارها، مشارکت اجتماعی و همکاری و همیاری میان اعضای یک گروه یا یک جامعه است.

سرمایه اجتماعی و سلامت

سرمایه اجتماعی به دو عنصر شناختی و ساختاری زیر قابل تقسیم است:

- جنبه ساختاری سرمایه اجتماعی که به ابعاد کمی و قابل مشاهده سازمان و شبکه های اجتماعی رسمی و غیررسمی، مانند تراکم، اندازه و دامنه نفوذ شبکه ها اطلاق می شود، عامل مهمی در تقویت کارایی شبکه های اجتماعی در جهت تأثیرگذاری بر سیاستگذاری کلان اجتماعی است.

1. Social Capital

- در مقابل، سرمایه اجتماعی شناختی ناظر بر ابعاد کیفی این مفهوم بوده و متغیرهایی نظیر ارزش ها، هنجارهای متقابل و اعتماد را در برمی گیرد که می تواند با ایجاد هنجارهای رفتاری معطوف، به ارتقاء سلامت، کنترل رفتارهای پرخطر و گسترش حمایت های اجتماعی و ایجاد ابزارهای غیررسمی مبادله اطلاعات، بر مقوله کلی سلامت تأثیر گذارد (۵).

در واقع، در حالی که ابعاد شناختی سرمایه اجتماعی عامل اصلی در سوق دادن افراد به کنش جمعی در زمینه سلامت تلقی می شود، ابعاد ساختاری نیز در تسهیل این امر موثرند؛ لذا وجود سرمایه اجتماعی در شبکه های اجتماعی و اجتماعات، حافظ سلامتی افراد است. افرادی که در شبکه یا اجتماعی غنی از حمایت، اعتماد عمومی، اطلاعات و هنجارهای مشترک زندگی می کنند منابعی در اختیار دارند که بر سلامت آنها اثر مثبت می گذارد (۶). به طور مثال، یک بیمار سرطانی می تواند بدین طریق اطلاعات، پول یا حمایت روانی را که برای درمان و بهبود نیاز دارد بدست آورد.

حمایت اجتماعی به عنوان یکی از مؤلفه های سرمایه اجتماعی شناختی، از مهم ترین عوامل تأثیر گذار بر سلامت شناخته شده است؛ بطوریکه مطالعات نشان داده اند افراد منزوی دو تا سه برابر بیشتر از کسانی که ارتباطات اجتماعی دارند، در خطر انواع علل مرگ و میر قرار می گیرند. البته این حمایت زمانی منجر به ارتقاء سلامت می شود که علاوه بر افزایش احساس تعلق و همبستگی در افراد، مواردی چون افزایش کارایی، عزت نفس و تسلط به نفس را نیز موجب شود (۷).

بین سطوح پایین سرمایه اجتماعی و بالا بودن میزان مرگ و میر عمومی و افزایش احتمال ابتلاء به انواع اختلالات روانی ارتباط وجود دارد. در مطالعات مختلف، رابطه مثبت بین سطوح بالای سرمایه اجتماعی و کاهش بیماری های قلبی و عروقی، انجام رفتارهای بهداشتی مثبت تر، کاهش مرگ و میر ناشی از انواع سرطان ها، کاهش مرگ و میر ناشی از سوانح و تصادفات، کاهش خطر گرسنگی بر اثر عدم امنیت غذایی و احساس رضایتمندی و رفاه بیش تر نشان داده شده است و به طور کلی اندازه اثر متوسط یا متوسط به بالایی بین سرمایه اجتماعی و سلامت وجود دارد. سرمایه اجتماعی مشوق اعتماد عمومی و عضویت در گروه ها نیز هست (۸). این عوامل می توانند افراد را از رفتارهایی همچون کشیدن سیگار که برای سلامتی مضر هستند بر حذر دارند (۹).

امروزه سلامت چه از بعد روانی و چه از بعد جسمی، یک محصول اجتماعی است. لذا تنظیم یک برنامه بهبود سلامت، بدون توجه به زمینه اجتماعی و فرهنگی جامعه مورد نظر به راهکارهایی غیر کارآمد می انجامد.

نیمرخ سرمایه اجتماعی در ایران

بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی منوط به انجام تحقیقات منظم و قابل مقایسه در زمان های مختلف است. در سالیان اخیر مطالعات متعددی در زمینه سرمایه اجتماعی در کشورمان صورت گرفته است اما اغلب این تحقیقات به بررسی ابعاد و عناصر محدودی از سرمایه اجتماعی پرداخته اند و با توجه به اینکه تمام تحقیقاتی که مجموع شاخص های سرمایه اجتماعی را مورد سنجش قرار داده اند بعد از ۱۳۸۴ به اجرا در آمده اند، تحلیل تغییر مجموع شاخص های سرمایه اجتماعی به عنوان یک کل منسجم مقدور نیست.

بررسی نتایج تحقیقات انجام گرفته نشان می دهد در حوزه های گوناگون، وضعیت سرمایه اجتماعی یکسان نیست؛ در میان مؤلفه های سرمایه اجتماعی، میزان اعتماد به خانواده و نظام سیاسی و نیز میزان ارتباطات اجتماعی بالاست. در حوزه سیاسی میزان اعتماد به نظام سیاسی بالا، میزان اعتماد به نهادهای سیاسی متوسط و میزان اعتماد به کنشگران سیاسی پایین بوده است. همچنین میزان مشارکت مردم در حوزه های گوناگون اجتماعی بسیار پایین است. مجموع یافته ها نشان می دهد از نظر مردم میزان ارزش هایی مثل صداقت، امانتداری و گذشت در جامعه نسبتاً پایین است و میزان رواج ضد ارزش هایی چون کلاهبرداری و چابلوسی نسبتاً بالا است. همچنین در مجموع میزان کل سرمایه اجتماعی در ایران نسبتاً بالاست، این میزان در سالیان مختلف دچار نوسان بوده است (۱۰).

اما برخی دیگر از تحقیقات به گونه ای متفاوت و با استفاده از آمار جرائم تلاش کرده اند روند تغییر سرمایه اجتماعی را بررسی کنند. در اینجا به بخشی از نتایج این تحقیقات اشاره می شود:

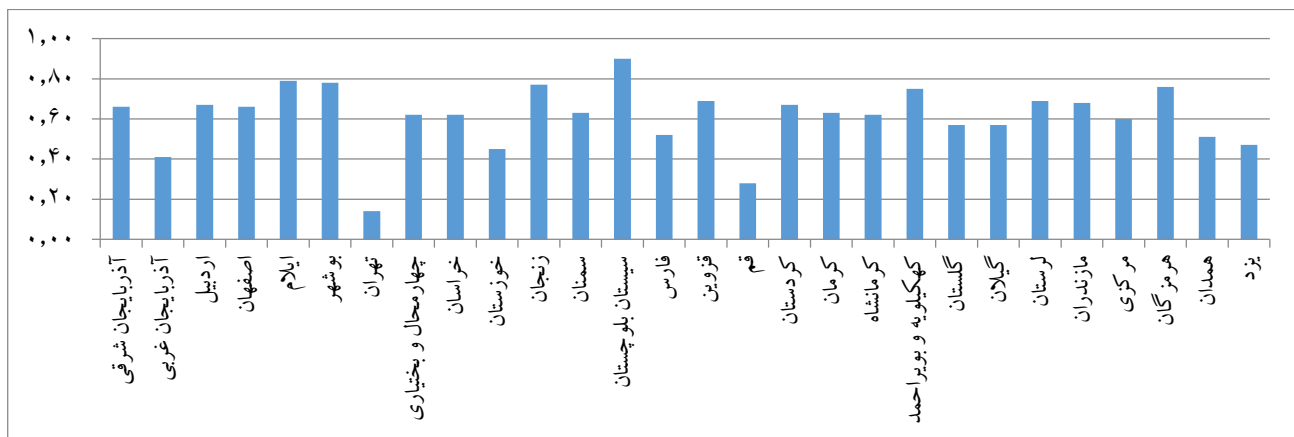
نتایج پژوهشی مشابه نشان می دهد میزان تخلفات به ویژه در دوره ۱۳۸۱-۱۳۷۵ دارای نرخ رشد نسبتاً بالایی بوده، به گونه ای که کل پرونده های بررسی شده سرانه در دوره ۱۳۶۵-۱۳۷۵ سالانه ۲/۳٪ و در دوره ۱۳۷۵-۱۳۸۱ حدود ۸/۵٪ رشد داشته است. این رقم برای اختلاس و ارتشا به ۱۶٪ و برای چک های بلامحل به ۷/۴٪ می رسد. این تغییرات بیانگر کاهش سرمایه اجتماعی است؛ زیرا همانطور که اشاره شد، تخریب سرمایه اجتماعی در نهایت منجر به عدم پایداری به قراردادها می شود. به عنوان مثال بین موجر و مستأجر یک قرارداد صریح و قانونی وجود دارد که در صورت قبول آن قرارداد و همچنین پایداری به جنبه های نانوشته آن، نباید ارجاعی به سیستم قضایی به وجود بیاید. همین وضعیت در رابطه با تخلفات رانندگی وجود دارد؛ زیرا در رانندگی مردم به طور ضمنی و قبل از ورود به صحنه رانندگی، پذیرفته اند که قواعد آن را رعایت کنند. وجود سرمایه اجتماعی باعث می شود که میزان تخلفات رانندگی حتی بدون حضور پلیس کاهش یابد. در مورد صدور چک نیز باید دانست که این وسیله بیانگر اعتماد دوطرفه است و چک بلامحل یعنی اینکه یکی از طرفین به دنبال سوء استفاده از این اعتماد است. سایر موارد نیز همین وضعیت را دارند (۱۱).

مطالعه ای دیگر نیز به روشی متفاوت سری زمانی سرمایه اجتماعی را استخراج نموده و در آن برای سنجش میزان سرمایه اجتماعی در سالهای قبل از ۱۳۸۰، از روش منطق فازی استفاده شده و برای این منظور از دو شاخص میزان مشارکت جمعی و میزان جرم استفاده شده است. نتایج این تحقیق نشان می دهد سرمایه اجتماعی دارای نوسانات متعدد طی دوره زمانی مورد بررسی بوده است؛ بطوریکه سرمایه اجتماعی، سیر نزولی خفیف داشته و در سالهای مختلف دچار نوسان بوده است. روند کلی سرمایه فیزیکی صعودی

بوده و فقط در بعد از انقلاب دچار نوسان شده است. نسبت سرمایه اجتماعی به فیزیکی سیر نزولی داشته است. همچنین روند سرمایه انسانی به جز در سالهای اول انقلاب، صعودی بوده است. نسبت سرمایه اجتماعی به سرمایه انسانی سیر نزولی داشته است. به طور کلی سرمایه اجتماعی بر خلاف دو سرمایه دیگر، سیر نزولی خفیف نوسانی را طی نموده است. نوسانات در دوره بعد از انقلاب بیش از دوره قبل از انقلاب است که مبین تحولات مختلف بعد از انقلاب است (۱۲).

یافته های مطالعه ای که در سال ۱۳۸۹ انجام گرفته و سرمایه اجتماعی را با استفاده از شاخص های صداقت، عدم انحرافات اجتماعی، مشارکت و اعتماد به تفکیک استانی سنجیده است حاکی از آن است که سیستان و بلوچستان بالاترین و استان تهران پایین ترین سرمایه اجتماعی را دارد. همچنین از لحاظ شاخص صداقت، استان لرستان بالاترین سطح و چهارمحال بختیاری پایین ترین میزان را دارا می باشد. استان کردستان بیشترین سطح عدم انحرافات اجتماعی و همدان کمترین میزان را دارد. استان چهارمحال بختیاری بیشترین سطح مشارکت اجتماعی و استان لرستان دارای کمترین میزان است. همچنین استان قزوین دارای بیشترین سطح اعتماد و استان تهران از نظر این شاخص دارای کمترین میزان است (نمودار ۱) (۱۳، ۱۴، ۱۵).

نمودار ۱: شاخص های سرمایه اجتماعی به تفکیک استانی

سرمایه اجتماعی در ایران در طی سالیان گذشته دچار نوسانات متعدد بوده است که این پدیده می تواند تبعات ناگواری برای نظام اقتصادی، سیاسی و اجتماعی کشور به دنبال داشته باشد.

نیمرخ سرمایه اجتماعی در منطقه و دنیا

در تحقیقات گوناگون در کشورهای مختلف آماره های مختلفی برای سنجش سرمایه اجتماعی مورد استفاده قرار گرفته است. در توصیف وضع موجود بیش از هر آماره ای از درصدها و میانگین ها استفاده شده است. بر همین پایه برخی به توصیف بیانی وضعیت موجود پرداخته اند با عباراتی نظیر: وضعیت موجود مطلوب یا نامطلوب است، میزان سرمایه اجتماعی بالا یا پایین است و عباراتی از این قبیل. برخی تحقیقات با رویکردها و شاخصه ای متفاوت به سنجش کلی مقوله سرمایه اجتماعی پرداخته اند. در برخی از این تحقیقات تنها یک گویه به عنوان شاخص سنجش سرمایه اجتماعی محور قرار گرفته است و در برخی دیگر از تحقیقات، شاخصه ای بیشتر و گاه بیش از ۳۰۰ شاخص برای سنجش و اندازه گیری سرمایه اجتماعی در نظر گرفته شده است. سنجش میزان سرمایه اجتماعی در انگلستان در سال ۲۰۱۰ نشان می دهد که میزان سرمایه اجتماعی در این کشور تقریباً مطلوب بوده است (۱۶). در استرالیا مطالعه ای با هدف سنجش اندازه گیری سرمایه اجتماعی نیز نشان می دهد که میزان سرمایه اجتماعی در این کشور میزان مطلوبی را به خود اختصاص داده است (۱۷). گروتارت و همکارانش نیز میزان سرمایه اجتماعی بانک جهانی مورد بررسی قرار داده اند که این میزان در بانک جهانی مطلوب برآورد شده است (۱۸). مطالعه ای که در آمریکا انجام گرفته است، سرمایه اجتماعی را با تمرکز بر بخش فرهنگی مورد بررسی قرار داده که نتایج این مطالعه نشان می دهد که سرمایه اجتماعی در این کشور نامطلوب بوده است (۱۹). سابتینی نیز میزان سرمایه اجتماعی در ایتالیا را در مطالعه خود نامطلوب گزارش کرده است (۲۰). جدول یک رتبه برخی کشورهای دنیا در زمینه سرمایه اجتماعی در سال ۲۰۱۲ را نشان می دهد.

جدول ۱: رتبه برخی کشورهای دنیا در زمینه سرمایه اجتماعی در سال ۲۰۱۲ (۲۱)

رتبه	کشور	رتبه	کشور
۳۹	سنگاپور	۱	نروژ
۴۲	امارات متحده عربی	۲	دانمارک
۶۴	برزیل	۳	استرالیا
۱۰۰	مالزی	۴	نیوزلند
۱۰۴	مصر	۶	هلند
۱۰۵	عراق	۹	سوئد
۱۲۱	ایران	۱۰	آمریکا
۱۲۷	افغانستان	۲۰	ژاپن
۱۳۳	ترکیه	۲۹	چین

نتیجه گیری و توصیه ها

- ✓ مفهوم سرمایه اجتماعی در برگیرنده مفاهیمی همچون اعتماد، انسجام اجتماعی، بخشش و روحیه داوطلبی، مشارکت و رهبری مدنی، توانایی برقراری روابط اجتماعی غیررسمی، رعایت هنجارها، مشارکت اجتماعی و همکاری و همیاری میان اعضای یک گروه یا یک جامعه است.
- ✓ سرمایه اجتماعی در ایران در طی سالیان گذشته دچار نوسانات متعدد بوده است که این پدیده می تواند تبعات ناگواری برای نظام اقتصادی، سیاسی و اجتماعی کشور به دنبال داشته باشد.
- ✓ به منظور افزایش سرمایه اجتماعی در جامعه ایران لازم است وظایف زیر توسط گروه های سه گانه زیر انجام شود:

افراد جامعه

- ✓ تقویت حس ایثار و از خودگذشتگی، خودباوری و علاقه مندی به جامعه در فرزندان توسط اعضای بزرگسال خانواده
- ✓ تقویت حس مسئولیت در قبال افراد جامعه و مداخله در صورت نیاز

ارایه دهندگان خدمات (دولتی و خصوصی)

- ✓ تقویت حس ایثار و از خودگذشتگی، خودباوری و علاقه مندی به جامعه در فرزندان توسط مدرسه، دانشگاه و سایر عوامل جامعه پذیری
- ✓ انتقال صحیح باورها و تعهدات دینی به جامعه به گونه ای که به رشد عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی و سرمایه اجتماعی کل منتهی شود.
- ✓ الزام و نظارت بر رفتار و گفتار مسئولین دولتی به منظور عمل به تعهدات و وفای به عهد.
- ✓ تقویت تشکل ها و انجمن های محلی به منظور شکل گیری تعلق جمعی و احساس همبستگی میان مردم
- ✓ گسترش روحیه نقد و نقدپذیری در راستای جلب مشارکت مؤثر عمومی
- ✓ اصلاح ساختار اداری به منظور جلب بیشتر مشارکت مردمی و امکان ارتباط رویارو و مستقیم.
- ✓ تلاش برای کاهش فاصله طبقاتی و توزیع عادلانه امکانات که بر افزایش امید مؤثر است.

سیاستگذاران

- ✓ الزام دولت و قوه قضائیه به شایسته سالاری و نظارت دقیق بر نوع چینی و گزینش افراد علی الخصوص میزان مهارت و توانایی مدیران و مسئولان رده های بالا
- ✓ معرفی مسئولان ناکارآمد و مجازات عادلانه مدیران و مسئولان خاطی سطوح بالا.

- ✓ الزام رسانه ها به گسترش و تحکیم موارد مذکور و جلوگیری از نشر اکاذیب، تهمت، شایعه و مواردی که موجب گسترش بی اعتمادی و سوءظن در جامعه می شود.
- ✓ برنامه ریزی و مطالعه به منظور افزایش سطح مهارت و تخصص نمایندگان مجلس و تدوین و اعمال قوانینی که مانع ورود افراد با مهارت و تخصص پایین به مجلس بشود.
- ✓ نظارت دقیق بر عملکرد قوه قضائیه و الزام آن بر اجرای درست، سریع و عادلانه قانون و گزارش شفاف عملکرد به عموم مردم. نتایج تحقیقات، مبین تأثیر بالای عملکرد این قوه بر کاهش اعتماد به نظام سیاسی است.
- ✓ حذف یا اصلاح قوانین و مقرراتی که منجر به تبعیض و نابرابری می شوند.

منابع

1. Fedderke, J., R. De Kadt & J. Luiz. "Economic Growth and Social Capital: A Critical Reflection", *Theory and Society*, 1999; Vol. 28, PP. 709-745.
۲. فرزانه ، سیف اله . رضانی علی. بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و توسعه شهری مطالعه موردی: قائمشهر. فصلنامه جامعه شناسی مطالعات جوانان . تابستان ۱۳۹۱
۳. عزیززاده اقدم، محمد باقر . بررسی میزان امید به آینده در بین دانشجویان و عوامل موثر بر آن . فصلنامه جامعه شناسی کاربردی . زمستان ۱۳۹۱؛ ۴۸: ۱۸۹-۲۰۶.
4. Kamran F, Ershadi K. Examining the relationship between social capital and mental health networks. *Journal of Social Research* 2009; 2: 65-76
۵. مدنی قهفرخی سعید. پیامدهای جنسیتی تخریب سرمایه اجتماعی پژوهش زنان. بهار ۱۳۸۲؛ (۵): ۷-۳۴
6. Lin N. Building a Network Theory of Social Capital. In *Social Capital: Theory and Research. Connections*, 1999; 22 (1), 28-51
۷. ودادهیر ابوعلی، ساداتی سیدمحمد هانی. سلامت در زندگی اجتماعی - فرهنگی شهر. تهران: جامعه و فرهنگ، ۱۳۸۹ صفحه ۸۵
۸. بهادری جعفر، هاشمی تورج. رابطه سرمایه روانشناختی با سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه تبریز. مجله تخصصی پژوهش و سلامت مرکز تحقیقات توسعه اجتماعی و ارتقای سلامت گناباد، دوره ی ۲، شماره ی ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۱
9. Bolin, K., B. Lindgren, et al. (2003). "Investments in Social Capital – Implications of Social Interactions for the Production of Health." *Social Science & Medicine* 56(12): 2379-2390.
۱۰. سیاهپوش امیر. فراتحلیل مطالعات سرمایه اجتماعی در ایران. راهبرد فرهنگ ، شماره سوم ، پاییز ۱۳۸۷
۱۱. سوری، علی و مهرگان، نادر. نقش سرمایه اجتماعی در تشکیل سرمایه انسانی. فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی. شماره ۴۲. ۱۳۸۶
۱۲. سعادت، رحمان. تجزیه و تحلیل وضعیت و روند سرمایه های فیزیکی، انسانی و اجتماعی در اقتصاد ایران. رساله دکتری رشته علوم اقتصادی. دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس. ۱۳۸۴
۱۳. صادقی شاهدانی مهدی، مقصودی حمید رضا. سنجش سرمایه اجتماعی استان های کشور با استفاده از روش تحلیل سلسله مراتبی. دانش سیاسی. ۱۳۸۹؛ ۶(۲): ۱۳۹-۱۷۶
۱۴. شعبانی احمد ، سلیمانی محمد . سنجش و رتبه بندی سطح سرمایه اجتماعی در استان های کشور (سال ۱۳۸۷). مطالعات اقتصاد اسلامی. ۱۳۸۸؛ ۱(۲): ۹۵-۱۱۹
۱۵. امامی رضوی سیدحسن. مستند سیاستی سرمایه اجتماعی. گروه سلامت اجتماعی فرهنگستان علوم پزشکی. آبان ۱۳۹۳.
16. Harper, Rosalyn. & Maryanne Kelly. "Measuring Social Capital in the United Kingdom" Kingdom: Office for National Statistics. 2010
17. Stone, Wendy. "Measuring social capital: Towards a theoretically informed measurement framework for researching social capital in family and community life", Australian Institute of Family Studies. 2001
18. Grootaert, Christiaan & Deepa Narayan & Veronica Nyhan Jones & Michael Woolcock. "Measuring Social Capital an Integrated Questionnaire", United States of America: The International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank. 2008
19. Daly, Siobhan. "SOCIAL CAPITAL AND THE CULTURAL SECTOR" Centre for Civil Society, London School of Economics. 2010
20. Sabatini, Fabio. "Measuring Social Capital in Italy an Exploratory Analysis", Università La Sapienza, Roma. 2005
21. Global prosperity index 2012: how do countries compare? <https://docs.google.com/spreadsheets/ccc?key=0AonYZs4MzIzbdGJTOTThJN25UTXJlcEZmNk91QnQ5b0E#gid=7>